

ציון מקור לפיוט

היום קיימים הרבה כלים למי שרוצה למצוא מקורות בהלכה ובאגדה: פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן, תוכנת DBS, מאגר אוצר החכמה, מאגר Hebrew Books ואתרים מאתרים שונים¹. דרך המחשב אפשר להשיג חומר רב ולחפש בתוכו, באופן שאי אפשר היה לצפות מעולם. שפע הכלים החדשים מביא איתו מחויבות - היום מי שאינו מציין את מקורות החיבור שהוא מדפיס מפרסם ברבים שהוא רשלו. ואולם אפילו כשהחיפוש מביא רק לתוצאה אחת עדיין צריכים לעיין בה היטב כדי לוודא שהיא המקור שאליו התכווין המחבר; ורבים מתרשלים בזה.

התוספות ביבמות דף טז, ב ד"ה 'פסוק זה שר העולם אמרו' ובחולין דף ס, א ד"ה 'פסוק זה שר העולם אמרו' מביאים שני פיוטים המתארים את מטטרון. בשני המקומות נמצא בגליון ציון בסוגריים מרובעים², אבל קיימת סתירה ביניהם: בתוס' ביבמות הציון הוא על מילות הפיוט 'השר המשרת נער נקרא' שהוא ביוצר לשמחת תורה, אבל בתוס' בחולין לא ציון על מילים אלו כלום, אלא על המילים 'תקיף מטטרון [שר] שנהפך לאש מְבֹשֵׁר' ציון שהוא ביוצר לשמחת תורה, כאשר בתוס' ביבמות לא ציון על מילים אלו כלום. היש כאן סתירה בציונים - או שהציונים משלימים זה את זה?

לפני כעשרים שנה כשלמדתי את הסוגיות האלו רציתי לראות את הפיוטים בפנים, ולא ידעתי היכן לחפשם. פניתי במכתב לפרופ' יונה פרנקל נ"י שההדיר מחזורים לשלוש רגלים³ עם הפיוטים ע"פ כתבי יד, ושאלתי אותו האם ידוע לו מקומם. פרופ' פרנקל ענה לי בטובו בתוך זמן קצר במכתב, ובו העתיק רשימה קצרה שהכין החכם צונץ של כל הפיוטים המביאים את מטטרון לפי השורה הראשונה שלהם, והמליץ לי לחפש ב'אוצר השירה והפיוט' של דוידזון⁴, ושם אמצא כתוב היכן נדפס כל אחד ואחד מהפיוטים שברשימה.

כך עשיתי. נסעתי לספריה הלאומית ומצאתי את הספר של דוידזון⁵, ורשמתי לעצמי היכן נדפסו הפיוטים שחיפשתי. רובם היו במחזורים לא מוכרים לי, והמקור היחיד שהיה מוכר לי היה הספר מחזור ויטרי⁶. דוידזון ציין שבסוף מח"ו נמצא קונטרס הפיוטים

- 1 קיימים היום עוד כלים חדשים לחיפוש אחר פיוטים, אבל אינני מכיר אותם מספיק כדי להמליץ עליהם.
- 2 להודיע שהוא מאת ה"ר ישעיה פיק ברלין, ולא מ'מסורת התלמוד' להרב יהושע בועז (הידוע היום בשם המצונזר 'מסורת הש"ס').
- 3 באותו הזמן עדיין לא הוציא לאור את מחזורו על שבועות.
- 4 מפתח לפיוטים, גם הוא לפי השורה הראשונה.
- 5 (היום גם הוא נמצא במאגר 'אוצר החכמה'. יואל קטן).
- 6 הספר הנדפס תחת השם מחזור ויטרי באמת אינו מחזור ויטרי שחיבר ר' שמחה ב"ר שמואל מויטרי תלמיד רש"י, אלא עיבוד מאוחר במאה שנה שנעשה ע"י ר' יצחק ב"ר דורבלו (כמו שכבר כתב כ' טילור ב'דברי אבות העולם', קיימברידז' תרל"ז, נספח עמ' 12-24 [ועי' במבוא למהדורה החדשה של מחזור ויטרי שערך הרב אריה גולדשמידט, הוצאת אוצר הפוסקים, ירושלים תשס"ד, ונראה שלא ראה את דבריו הנכוחים של טילור. יואל קטן]).

שעשה החכם חיים בראדי, שעד אז לא שמתי לב כלל למציאותו. שם מצאתי את שני הפיוטים שהביאו בתוס', בס' כט (עמ' 18) ובס' לא (עמ' 20). לפי צורתם שניהם אופנים, כי בסוף כל בית נכתב 'קדוש קדוש קדוש ה' צ-באות' (ר"י פיק כינה את הפיוט יוצר, אבל כנראה לא חילק בין יוצר לאופן מפני ששני סוגי הפיוט האלו שייכים לברכת יוצר אור). הציטוט 'תקיף מטטרון שר / הנהפך מאש לבשר' מס' לא, אופן לשמחת תורה המתחיל בתיבות 'אשנבי שחקים'⁷ כמו שצויין לנכון בחולין, ומחברו (לפי ראשי הבתים) אמתי [בן שפטיה], וביבמות צריך פשוט לתקן ולהעביר את הכוכבית למקום המתאים. הציטוט 'השר המשרת נער נקרא / הוא מטטרון הנכבד והנורא' מס' כט, האופן המתחיל 'אופני הוד'; דוידזון לא מצא אותו במקום אחר (חוץ ממח"ו ותוס'), ואינני יודע לאיזה מועד ניתן ולא מי מחברו.

כתבתי לפרופ' פרנקל והודיתי לו על העזרה, והודעתי לו איפה הפיוטים האלו נמצאים. אכן בראדי בהערות לקונטרס הפיוטים שם (עמ' 70) ציין בשני הפיוטים האלו שהם הפיוטים שהביאו התוספות ביבמות וחולין הנ"ל, אבל עד עכשיו לא ראיתי מי שציין אותם על דף הגמרא בצורה מדויקת, כדי שהמעין יוכל לעיין בהם בעצמו. וזה תימה; הרי בעלי התוספות הביאו בכמה מקומות פיוטים בגלל החשיבות שהם ייחסו להם⁸, וראוי אם כן שהמעין לפחות יביט בהם! היום ממחרים ומקצרים ולא מסתכלים בפיוטים, לא כשמתפללים - ולא כאשר לומדים, וההפסד כולו שלנו; מי יתן ויתוקן ענין זה.

טו ביה כצמאן

- 7 במחזור רבה לסוכות נוסח אשכנז עמ' 333, במחזור לסוכות של דניאל גולדשמיט ופרופ' פרנקל עמ' 362-364 בשם מנהג פולין (הפיוט להלן בסוף העמוד בנוסח מחזור רבה).
- 8 הרי היו יכולים להביא את המדרשים שהפיוטים מבוססים עליהם!

אֲשַׁנְבִי שְׁחָקִים, נְרָאִים כְּנִרְתָּקִים, וְכָרְאִי מוֹצָקִים, נַעַם שִׁיר מִמֵּתִיקִים:
 קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ ה' צ-בָּאוֹת
 בְּרָאָה הַקְּשֵׁת, בָּאֵשׁ צְבוּעָה מְאֻשָּׁשֶׁת, דְּמוֹת מִיָּנִים שְׁלֵשֶׁת, לְזוֹכֵר הַבְּרִית מְקַדְּשֶׁת:
 קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ ה' צ-בָּאוֹת
 הַתְּקִיף מְטַטְרוֹן שֶׁר, הִנְהַפֵּךְ לְאֵשׁ מְבֻשָּׂר, מְלַמֵּד מוֹסֵר, לְיִלְדֵי אוֹר נְמוֹסֵר: קַק"ק ה' צב'
 פְּהַפְּיָה שֶׁר הַתּוֹרָה, הַחוּפֵן אֵשׁ שְׁחוּרָה, לְקֶשֶׁר עֲטָרָה, לְאוֹתֵיּוֹת הַתּוֹרָה: קַק"ק ה' צב'
 סוֹד עוֹלָמוֹ, הַנִּקְרָא צְדִיק שְׁמוֹ, בְּהִגְיוֹן נְאֻמוֹ, הוּא הַמְרַעֵשׂ עוֹלָמוֹ: קַק"ק ה' צב'
 לְדָרֵי תִימָן, כְּסִיל וְעֵשׂ הַמְזוּמָן, הָא-ל הַנְּאֻמָּן, לְהַקְדִישׁוּ מִיִּשְׁבִין טַעְמָן: קַק"ק ה' צב'
 לְפִי קַרְקָסִי אֵשׁ, הַחֲתוּמִין בְּטַבְעֵת אֵשׁ, לְאֵשׁ אוֹכְלָהּ אֵשׁ, בְּשִׁלוֹשׁ קְדָשָׁה לְהָאֵשׁ:
 קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ ה' צ-בָּאוֹת